

# JUNIOR SECONDARY CERTIFICATE

**SETSWANA FIRST LANGUAGE**

**1109/1**

PAPER 1 Reading and Directed Writing

2 hours

Marks 60

**2017**

Additional Materials: Answer Book

## INSTRUCTIONS AND INFORMATION TO CANDIDATES

- Write your answers in the Answer Book provided.
- Write your Candidate Number and Name in the spaces on the Answer Book.
- Write in dark blue or black pen.
- Do not use correction fluid.
  
- Answer **all** questions.
  
- Pay attention to spelling, punctuation and sentence structure.
- The number of marks is given in brackets [ ] at the end of each question or part question.

## DITAELO LE TSHEDIMOSETSO GO BAITHUTI

- Kwala dikarabo mo bukaneng e o e neetsweng.
- Kwala Nomore ya Gago ya bokwadi le Maina a gago mo bukaneng e o e neetsweng.
- Dirisa pene e pududu jwa loapi kgotsa e ntsho.
- O kopiwa gore o seka wa dirisa dipene tsa mebala e e farologaneng kgotsa dipene tse di phimolang fa o fositse.
  
- Araba dipotso **tsothe** ka botlalo.
  
- Tlhokomela mopeleto o o fosegileng matshwao a puiso, le popego ya dipolelo.
- Maduo a neetswe mo masakaneng [ ] mo bokhutlong jwa potso nngwe le nngwe.

This document consists of **6** printed pages.



Republic of Namibia

**MINISTRY OF EDUCATION, ARTS AND CULTURE**

## KAROLO YA A

Buisa temana e e latelang o tle o kgone go araba dipotso tse di latelang ka bokgabane.

A go raya gore tirisano mmogo e ne e le selo sa maloba? Nnyaa, le goka! E ntse e le teng. Mo malobeng, tirisano mmogo e ne e le selo se se popota bogolo jang fa gare ga malwapa. Gompiano re e fitlhela e le kwa ditirong le mo gare ga mafatshe, jalo jalo.

Bogologolo, tirisano mmogo e ne e supiwa mo lelwapeng. E ne e re fa ngwana a itira tlhokonkopa, a bo a biletswa borangwanaagwe le bo malomaagwe go tla go bua le ene. E re fa a kokoroga a pegwe moretswa. Go dira jaana go ne go dira gore bana ba reetse batsadi ba bone. Se sengwe se se neng se kgatlha le go feta ke gore fa ngwana a nyalwa masika otlhe a ema ka dinao go nna le seabe mo nyalong. E bile go ne go se na yo o tsietsegang, mongwe le mongwe o itse sentle ka fa morerong wa Setswana.

Gape go ne go supiwa sentle gore, bojammogo bo teng mo gare ga batho ka gore e ne e re fa mongwe wa losika a itlhoka, a neelwe dikgomo tsa mafisa go di gamela bana, go dira jaana e le go mmipa lehuma. "Morui" yo o ne a lemela bana ka dikgomo tse, a di ba gamela. Fa o na le mathata, o ne a ya kwa go mong wa tsone gore a thusiwe, mme mong wa dikgomo o tla bo a rebola gore o ka rekisa go thusa.

Kgang ya botlhokwa ke gore fa mongwe a na le tiro e a batlang go e thusiwa, o ne a bitsa bangwe ka ene go tla go mo tswa thuso, mme tiro e tsewelele ka bofefo, ene yo o biditseng batho a ba atswa ka dijo. Ditiro tsa mo motseng di ne di tshwaraganelwa go se na dikatso dipe, mongwe le mongwe a ikutlwa a tlamega go tsenya letsogo. Tse tsothle di ne di bopa motse, di age setšhaba, batho ba itse fa motho a ka se ke a ikgona a le esi, kgotsa ba itse gore moroto wa 'esi ga o ele.

Baagisani gantsi ba supa mokgwa o montle o, ka go adimana didirisiwa gape ba tsholelane dijo, kgotsa ba emane nokeng ka ditsela tse di farologaneng. Go molemo gore e re lo bapile, lo buisane, lo tsalane, lo nne moya o le mongwe go se na ditshele, ka gore fa sengwe se re, kgwara! kwa ga yo mongwe, moagisani ke ene wa ntlha go utlwa mokgosi. Go a swabisa gore e re lo bapile kgotsa lo agisane, lo bo lo sa neelane melomo, lo sa kopanene letswai. E tlaa re ka moso di go loma o nne wa ga mang?

Mo bogompionong, motho o ka lemoga gore fa kwa ditirong batho ba sa dirisane sentle, go nna le dikgogakgogano, kgatelelo le bokgokgontshi, ga go nne le sepe se se siamang. Fa go ka nna le boeteledipele jo bo tlhologanyang tirisano mmogo dilo di tla tsewelela ka thelelo, go nna le maduo a a molemo, batho ba itumelela go tla tirong, ba tshedisana sentle fela ka ntata ya tirisano mmogo. Matsatsi ano o fitlhela boeteledipele bo tshwaragane le bothata jwa go supetsa batho botlhokwa jwa go tshwaragana mo ditirong, ka gore fa go sa nne jalo e nna kwa ga mmapereko, mongwe le mongwe o raga a tsholola a dira se a se ratang ka nako e a e ratang mme go digele maduo tlase

Mafatshe ka bophara a setse a lemogile botlhokwa jwa phologolo e. Ba tsaya matsapa go tsenelela diphuthego mmogo tse di ba thusang gore ba thusane jang go fenyathata a ba nang le one jaaka dikoloto, leuba, tlhokakutlwisisano, dintwa le go rekisana dilwana. Selo se se tsala popagano, botsalano, kutlwano, mowa wa bojammogo le lerato fa gare ga mafatshe a. Le fa go ntse jalo, ga go ke go tlhoka dingaodi, tse di felelang di gadikiwa ke molelo o di o ikgotseditseng.

**Potso 1**

Tlhopha karabo e e siameng go tswa mo go tse nne tse o di neetsweng. Kwala nomore le tlhaka e karabo ya yone e siameng.

- 1 Maloba ngwana o ne a kgalemelwa ka eng fa a sa reetse bagolo?  
 A Bagolo ba ne ba bua le ene gangwe le gape.  
 B O ne a begwa moretlwa.  
 C O ne a lelekwa fa gae ke batsadi.  
 D O ne a isiwa kwa kgolegong. [1]
- 2 Ngwana yo o itirang tlhogonkopa ke yo ntseng jang?  
 A Ke seganana sa ngwana.  
 B Ke yo o rategang.  
 C Ke yo o siameng tota.  
 D Ke yo o utlwang batsadi. [1]
- 3 Ke efe e nngwe ya dintlha tse di supang tirisano mmogo.  
 A Ba sa rate go thusanya mathata.  
 B Fa ngwana a nyalwa masika otlhe a ema ka dinao.  
 C Ga ba ratane e bile ba a lwantshana.  
 D Mongwe le mongwe o a itshelela. [1]
- 4 Kgomo ya mafisa ke eng?  
 A Ke kgomo e e newang bahumanegi go ithusa ka tsone.  
 B Ke kgomo e e ntshiediwang bana fa mmaagwe a se a nyalwe.  
 C Ke kgomo e e tlhabiwang fa go le mo moletlo kwa kgosing.  
 D Ke kgomo ya letlalapoa go sa itsiwe ko e tswang. [1]
- 5 Baagisani ba supa mokgwa o montle ka go dira jang?  
 A Ba tlhola ba omana letsatsi le letsatsi.  
 B Ga ba adimane dilo ba ijela dijo tsa bone.  
 C Ga go bonale lorato mo gare ga bone.  
 D Ka go adimana didirisiwa gape ba tsholelana dijo. [1]
- 6 Mmapereko go tewa eng?  
 A Mma yo o ratang go dira thata.  
 B Mma yo o sa rateng tiro.  
 C Motho yo o ratang go dira thata.  
 D Motho yo o tshabang tiro. [1]

**[6]**

**Potso 2**

7 Maloba Batswana ba ne ba thusa jang bahumanegi? [3]

8 Gompieno re ka lemoga ka eng gore batho kwa ditirong ga ba dirisane sentle? [3]

**[6]**

**Potso 3**

9 Neela mathata a Batswana ba neng ba kgona go a thusanya. [4]

10 Tirisanyo mmogo e ne ya tsala eng mogare ga mafatshe ka bophara? [4]

**[8]**

**[20]**

## KAROLO YA B

Buisa temana e e latelang o tle o kgone go araba dipotso tse di latelang ka bokgabane.

Ga go na ope motho yo o ka ganetsang gore go somarela tikologo ke selo se se botlhokwa. Tshomarelo tikologo e ama diphologolo, batho le dimela jalo fa tikologo e kgotlelesegile, ga go nne molemo mo ditsheding tse di bolaetsweng fa godimo tse.

Go kgotlela tikologo go ka bakiwa ke mabaka a le mmalwa jaaka mosi, metsi a a leswe, dipampiri, go tshuba naga jalojalo. Go kgaola ditlhare ka tsela e e sa di babaleleng le go leswefatsa metsi ke dingwe tsa ditsela tse di kgotlelang tikologo.

Gantsi madirelo a na le seabe mo kgannyeng e e botlhokwa e, fa e le gore a dirisa metsi a mantsi, go na le gore a dirise metsi a mantsi, go na le gone gore ba tlhoka tlhokomelo ka fa ba a tshololang ka teng mme a elele le mebila, mme a bo a sa siamela botsogo jwa batho ka gore a ka baka monang mme monang one o tsenye batho bolwetse jwa montsane. Fa gongwe madirelo a tlhakalatsa ka mosi, o o aparang lewapi go sale e kete go maru mme e le mosi o o kgotlelang phefo e batho ba e hemang mme go se ke go nne molemo mo go bone.

Bangwe ba ipoleletse gore fa ba ka dirisa dikantini tsa matlakala gongwe ba ka bolawa. Go nna thata mo go bone go tsenya matlakala kwa a tshwanetseng go ya teng. Matlakala, a akaretsa, dipampiri, dipolasitiki, makapa a maungo, dimeku, dithini, jalo jalo. Tikologo e e ntseng jaana o fitlhela e sisimosa mmele. Potso ke gore ba ba ntseng mo go yone bone ba tseega jang? Diruiwa tsone fa di bona matlakala di tsaya gore ke dijo, fa o le morui oka hutsafala go bona kgomo e jeleng polasitiki gore e nna jang. Go tlhokafala gore motho mongwe le mongwe a ipetse ka thupana, a dirise dithini tsa matlakala.

Kgang e nngwe e e botlhoko ke gore, tlhông ga re sa na yone. Ga go thona go bona motho a iphitlhile ka lobotana a tlhapologela mo go lone. Fa o feta ka lobotana la go nna jalo, o tla fitlhela go nkgaga go re phuu!.ba ba seng tlhông le go feta, bone ba fune mangole gone foo, mme ka ba ipata ka lefifi, go tlhoka mong wa ditiro tse, go salela ba ba tshwanetseng go phepafatsa golo foo. Goromente a a duedise baetsadibe ba.

Ba tikologo ba tle ba itshwenye ka go galaotega ka bosula jwa go kgaola ditlhare bosutlha. Bangwe ba re, “go tswa goo Lowe re ntse re ora molelo e bile re apaya ka one. Yo o ntshang molala, a a re rekele lookwane le re ka apayang ka lone”. Tikologo e e se nang ditlhare, e dira gore fa phefo e tsubutla, mmu otlhe o emelele, gape phefo e nne ntsi mo go amang batho jaaka go ba digela matlo le go rutlolola marulelo. A batho ga ba ka ke ba ititaya ka thupana ba dirisa magala a go tweng ba a dirise?

Fa e le naga ga ba e bone ka sepe. Ba e tshuba ka seipato sa gore ba batla legoko, diphologolo le diruiwa di tle di kgetlekgetle. Selo se sengwe fela se ba se itebatsang, digagabi le diphologolo tse dingwe di tseelwa botshelo ke go dira jalo, fa gongwe e re o tlhakaladitse molelo, o ye go tshwara megwaafatshe ya ba ba itulelang mo nageng o babole gore go ye ntlha e le nngwe.

Fa pula e nele, batho ba na le go tikela mo metsing a a eelang kgotsa mo melatswaneng dilo tse di borai di tsamaya le noka. Mme kana metsi a, ke one a ba felelang ba a nwa. Fa gongwe a nowa fela a sa tlhatswiwa ka epe tsela. Go dira jaana go ka baka malwetse mo ditsheding tse di yang go nwa metsi ao. Batho bangwe ba thumela mo metsing a a emeng kgotsa a a eelang mme ba ithomele mo go one, o ka akanya gore go ka tsala eng!

Ga re ka ke ra re puso e saletse kwa morago go thusa ka bothata jo, nnyaa. Khansele e leka bojotlhe go tsaya matlakala ka mefuta. Batho le bone ba gakololwa go epa mahuti go tsenya matlakala le go a tshuba fa go kgonega. Gape ba dire matlwana a boitiketso mo malwapeng a bone. Melao e ntshitswe go lebagannngwa le dikomponi tse di tshololang lookwane kana olie e e leswe, gore fa go ka bonwa bothatswa golo gongwe ba tla gagamadiwa diphogwana ka dikatlaholo tse di bokete.

### Potso 1

- 11 Neela dilo tse di amang tshomarelo ya tikologo. [3]
- 12 Go kgotlela ga tikologo go bakwa ke eng? [4]
- 13 Neela ditlamorago tsa tikologo e e se nang ditlhare. [3]
- 14 Go ka dirwa eng go thibela kgotlelo? [4]
- 15 Neela ditlamorago tsa kgotlelo tikologo tse di tlisiwang ke madirelo. [3]
- 16 Ke dikotsi dife tse re ka kopanang le tsone fa pula e nele. [3]

[20]

### Potso 2

- 17 Kwalela kgantsadio yo kwa toropong o mo bolelele jaaka tirisano mmogo e tswelletse mo motseng wa rona.

Kwala mafoko a a magareng ga **150 – 200**.

[20]